

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมวิถีพุทธ

Buddhist Environment Conservation

สิทธิพล เวียงธรรม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Sitthipol Wiangtham

Mahachulalongkornrajavidya University KhonKaen Campus, Thailand

E-mail: sitthipol2501@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมวิถีพุทธ เป็นการรักษาสีงแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนาได้สร้างระบบจริยธรรมตั้งแต่พื้นฐานจนถึงโลกุตระธรรม ทำให้มนุษย์มองสิ่งแวดล้อม มองสรรพสัตว์ว่าเป็นเหมือนเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ทำให้มนุษย์มองเห็นคุณค่าของชีวิตทุกชีวิต โดยนำหลักธรรม 3 ข้อ คือ อิทัปปัจจยตา หลักความเชื่อเรื่องกรรม และเมตตา ดังนี้

(1) อิทัปปัจจยตาเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และสลายไป โดยความอาศัยกันเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกัน ทุกสิ่งทุกอย่างมีลักษณะสัมพันธ์และมีเงื่อนไขต่อกัน คุณค่าของอิทัปปัจจยตาต่อสิ่งแวดล้อม คือ การเกิดความเข้าใจและการปรับตัวในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

(2) กรรม มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของชาวพุทธ โดยเฉพาะการได้รับผลของกรรมซึ่งมีประเภทต่าง ๆ จนทำให้คิดอุบายเพื่อบรรเทาชดใช้กรรมชั่วหรือวิธีการที่จะลดกรรมหนักให้เป็นเบา ด้วยการขอขมาโทษหรือสารภาพความผิดของตนต่อสิ่งนั้น ๆ เช่น มีประเพณีลอยกระทง ประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย การบวชต้นไม้ และการปล่อยนกปล่อยปลา เป็นต้น คุณค่าของกฎแห่งกรรมต่อสิ่งแวดล้อม คือ 1. คุณค่าโดยตรง คือ ทำให้มนุษย์ไม่กล้า

* ได้รับบทความ: 2 ตุลาคม 2562; แก้ไขบทความ: 25 ธันวาคม 2562; ตอรับตีพิมพ์: 26 ธันวาคม 2562

Received: October 2, 2019; Revised: December 25, 2019; Accepted: December 26, 2019

เบียดเบียนชีวิตคนและสัตว์ 2. คุณค่าโดยอ้อม คือ มนุษย์ในสังคมย่อมมีกิจกรรมและประเพณีต่างๆ ร่วมกัน

(3) เมตตา เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับกฎแห่งกรรม เพราะถ้ามนุษย์ปราศจากเมตตาจิต ก็ไม่สามารถให้อภัยชีวิตคนและสัตว์อื่นได้ ด้วยจิตเมตตาจึงก่อให้เกิดการอนุรักษ์เพื่อรักษาพันธุ์สิ่งแวดลอมเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยของคนและสัตว์ทั้งหลายสืบไป คุณค่าของเมตตาต่อสิ่งแวดลอม คือ การให้ทานแบ่งปันสิ่งของ การให้อภัยทาน การกระทำประโยชน์สุขแก่เขา โดยการไม่เบียดเบียนชีวิต เป็นต้น

คำสำคัญ: อนุรักษ์; สิ่งแวดลอม; วิถีพุทธ

Abstract

This paper aims to present the Buddhist environmental conservation as Buddhism has presented the ethical system as the base to the supra-mundane state causing human beings to see all kinds of beings as friends, to realize the values of lives based on three dhammas: Special Conditionality (*idappaccayatā*, the Essence of Dependent Origination), Law of Kamma (*kamma*) and Loving Kindness (*mettā*).

1) Special Conditionality is the dhamma related to the natural law of rising, living and dissolving by mutual dependence. All things are related and conditioned to one another. The value of Special Conditionality on the environment leads to understanding and adaptation in existence between human being and environment.

2) Kamma influences human behaviors, particularly its concepts of fruitions in reduction of unwholesome deeds by forgiveness to oneself and other things. This leads to the practices such as Loy Krathong Festival, Sand Stupa Building Festival, Tree Ordination, Bird and Fish Release. The value of Law of Kamma towards environment can be seen as follows: 1) direct value causing human beings not to take human lives and animals; 2) indirect value causing the mutual managing of activities and cultures of the human in the society.

3) Loving kindness is the basic moral related to Law of Kamma. Without this dhamma, human being cannot give forgiveness to the others or beings. The loving kindness leads to environmental preservation and conservation for the existence of human and animals. The value of Loving kindness relies on generosity, forgiveness, useful conducts to the others, avoiding of taking lives and etc.

Keywords: Conservation; Environment; Buddhist Way

บทนำ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันกลายเป็นปัญหาที่รุนแรงระดับโลกไปแล้ว ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ประเทศไทยและชาวโลกกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบันนี้คือปัญหาสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ถูกทำลาย สัตว์ป่าถูกไล่ล่ามาทำเป็นอาหาร อากาศเป็นพิษ เกิดมลพิษทางน้ำ โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำลำคลอง สัตว์น้ำต้องตายเพราะสารพิษ ระบบนิเวศน์วิทยาสูญเสียความสมดุลทางธรรมชาติ ประชากรทั่วโลกต่างตกอยู่ในภาวะอันตรายรอบด้าน และอัตราการสูญเสียป่าไม้ยังเป็นอยู่เช่นในปัจจุบันคือ ปีละ 47 ล้านไร่ ป่าไม้ในเขตร้อนที่ยังเหลืออยู่ก็ถูกบุกรุกทำลายไปอย่างน้อย 1,400 ล้านไร่ ในเวลาอีก 21 ปี ข้างหน้า การสูญเสียป่าไม้ทำให้เกิดผลเสียต่อระบบนิเวศ บรรยากาศของโลก และต่อการดำรงชีวิตของพลโลกโดยตรง สำหรับประเทศไทย มีการสำรวจในปี พ.ศ. 2531 พบว่าประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้อยู่ประมาณ 90 ล้านไร่หรือคิดเป็นร้อยละ 28 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยมีอัตราการบุกรุกทำลายป่าไม้ประมาณปีละ 3.2 ล้านไร่ และเป็นที่น่าสังเกตว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนป่าไม้เหลืออยู่น้อยที่สุด คือ ประมาณ 14 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 14 ของพื้นที่ภาค ซึ่งปรากฏว่าเป็นภาคที่มีความแห้งแล้งมากที่สุดของประเทศ (Chatchapol Songsunthornwong, 2003 : 1) ปัญหาเหล่านี้ยิ่งนานวันยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น จนกลายเป็นปัญหาระดับโลก สมควรที่ทุกฝ่ายจะต้องถือเป็นหน้าที่รับผิดชอบร่วมกัน ร่วมมือร่วมใจกันแก้ไขปัญหานี้ให้ครบวงจร เพราะเป็นปัญหาแบบลูกโซ่ แม้พระสงฆ์ก็ต้องถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลือโดยวิธีการที่เหมาะสมตามหลักพระธรรมวินัยอันสมควรแก่สมณสาธูป ทั้งนี้เพื่อให้พุทธธรรมมีประโยชน์ต่อสังคมให้มากที่สุด

วัตถุประสงค์ในการเขียนครั้งนี้ผู้เขียนได้เลือกศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยมองจากคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตา กรรมหรือกรรมนิยาม และเมตตานั่นเป็นที่มาของชื่อบทความนี้ หลักธรรมทั้งสามนี้เป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงกฎธรรมชาติ คือ ความที่สิ่งทั้งหลายเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน กฎแห่งกรรมเป็นการแสดงให้เห็นถึงกฎแห่งเหตุและผลที่มีลักษณะเหมือนการให้รางวัลและการลงโทษ กล่าวคือถ้าบุคคลทำกรรมดีก็ได้รับความสุขเป็นผล หากทำกรรมชั่วก็ได้รับความทุกข์เป็นเครื่องตอบแทน ส่วนหลักเมตตานั่นเป็นคุณธรรมที่ทุกคนพึงปลูกฝังให้มีประจำจิตเพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาจิตสู่ความเป็นอริยชน ทั้งนี้เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมให้มีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมสืบไป

ความหมายและความสำคัญของสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อม (Environment) หมายถึง สิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบ ๆ ตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม” Somporn Thepsithar (1994 : 4) ซึ่งมีทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ อากาศ ต้นไม้ แร่ธาตุต่าง ๆ ฯลฯ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น บ้านเรือน วัดวาอาราม ศิลปวัฒนธรรมและสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ฯลฯ เมื่อสิ่งแวดล้อมหมายถึงสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวเรา ดังนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิดนับตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยปัจจุบัน เพราะมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม อาศัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการดำเนินชีวิต เริ่มตั้งแต่ปัจจัยขั้นพื้นฐาน มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลผลิตที่เกิดจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งนั้น นอกจากนี้แล้วมนุษย์ยังมีความเชื่อต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่า มีเทพเจ้าสิงสถิตอยู่ตามที่แตกต่างกัน และมีพลังอำนาจในการบันดาลให้เกิดความสุขหรือก่อให้เกิดทุกข์แก่มนุษย์ได้ เช่น ฝนตก พายุร้อน น้ำท่วม พายุพัดกระหน่ำ เป็นต้น จึงพากันกราบไหว้เช่นสรวงต้นไม้บ้าง ภูเขาบ้าง พระจันทร์พระอาทิตย์ แม่น้ำ และสัตว์ต่าง ๆ อีกมากมาย เพื่อให้เทพเจ้าที่ตนหรือเผ่าของตนนับถือขึ้นโปรดปราน ช่วยปกป้องคุ้มภัยและให้ความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์มากมาย การกราบไหว้สิ่งแวดล้อมก็เพราะว่ามีความเชื่อว่า สิ่งเหล่านี้เป็นตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นตัวแทนของสิ่งที่มีอำนาจของพระเจ้า ของภูติผีปีศาจ ซึ่งมองไม่เห็นตัว หากไม่นับถือก็กลัวว่าภัยพิบัติจะมาจากสิ่งเหล่านี้ ดังนั้นมนุษย์จึงมีความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกกันไม่ออก และมนุษย์ก็ได้อาศัยสิ่งแวดล้อมนี้พัฒนาสังคมตนเองจนกลายเป็นสังคมเมือง สังคมชนบท มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการของตนและสังคมของตนจนเกินความจำเป็นจนเกิดวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมขึ้นทั่วโลก ทั้งนี้ก็เพราะว่ามนุษย์ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จนลืมนึกไปว่าตนเองก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมที่จะต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน

เมื่อกล่าวถึงสิ่งแวดล้อม (Environment) หมายถึง สิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบ ๆ ตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งมีทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ อากาศ ต้นไม้ แร่ธาตุต่าง ๆ ฯลฯ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น บ้านเรือน วัดวาอาราม ศิลปวัฒนธรรมและสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ฯลฯ ดังนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญต่อ

มนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิดนับตั้งแต่สมัย
ดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยปัจจุบัน

แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ตามที่ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่าความหายนะของสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทั่วโลกที่ไม่
อาจคำนวณค่าได้ ได้ส่งผลกระทบทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตที่
อาศัยอยู่บนโลกใบนี้เป็นอย่างมาก ในสมัยโบราณนั้นความเสียหายต่อสภาพแวดล้อมมีอยู่อย่าง
จำกัด ปฏิกริยาต่อต้านของมันก็มีจำกัด แต่ในสมัยปัจจุบัน ความเสียหายต่อสภาพแวดล้อม
เพิ่มขึ้นมากอย่างเห็นได้ชัด ร้ายแรงและหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปฏิกริยาจึงรุนแรงและกว้างขวางซึ่ง
ได้ก่อให้เกิดขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเวลาต่อมา ในตอนปลายศตวรรษ
ที่ 19 แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้เกิดขึ้นในทวีปอเมริกาเหนืออย่างเข้มข้นและ
กว้างขวาง เพราะผลจากการทำลายผืนผืนป่าที่ทุ่งหญ้าอเมริกัน การทำลายป่าไม้ การเผา
ป่า ผลกระทบครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดความแห้งแล้ง พายุฝุ่น เป็นต้น ประชาชนเริ่มตระหนักใน
คุณค่าของทรัพยากรเหล่านี้ จึงเกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อปกป้องสภาพแวดล้อม
คำว่า **อนุรักษ์ (Conservation)** จึงเริ่มใช้ในหน่วยงานของรัฐบาล ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ส่วน
ในยุโรปและเอเชีย แนวความคิดในการอนุรักษ์ได้เป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป อาจเป็น
เพราะว่าดินแดนแถบนี้ยังมีการพัฒนาที่เป็นไปอย่างสมดุล ประชาชนจึงไม่ตระหนักในเรื่องนี้
เท่าใดนัก แต่หลังจากนั้นไม่นาน เมื่อยุโรปได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเทคโนโลยีแบบใหม่
ที่ทำให้เกิดการทลายรูปแบบการดำเนินชีวิต ชาวยุโรปจึงสนับสนุนขบวนการอนุรักษ์
ธรรมชาติ

ขบวนการการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนเมื่อสหรัฐอเมริกา
ประกาศให้บริเวณชนบทเยลโลว์สโตนเป็นวนอุทยานแห่งชาติเรียกว่า **Yellowston
National Park** ในปี 1872 เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า และเพื่อเป็นสถานที่
พักผ่อนหย่อนใจของมนุษย์ จากนั้นแนวคิดนี้ได้แพร่ขยายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก เช่น
สหภาพโซเวียตได้เริ่มตั้งป่าสงวนแห่งชาติประมาณ 50 แห่ง อิตาลีตั้งวนอุทยาน **Gran
Paradiso** สวีเดนตั้งวนอุทยาน **Laplan** เป็นต้น และในปี 1960-1970 ความสนใจในด้านการ
อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้มีเพิ่มมากขึ้น เมื่อสภาพแวดล้อมเกิดเสื่อมโทรมอย่างหนัก เช่น
มลพิษในทะเลสาบไบคาลของสหภาพโซเวียต ซึ่งเกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรม บริเวณ

ทะเลบอลติกทางตอนเหนือของยุโรปประสบปัญหามลพิษและปลาได้ลดจำนวนลงอันเนื่องมาจากการใช้ยาฆ่าแมลง และโรงงานอุตสาหกรรมผลิตโลหะหนัก ปัญหาน้ำเน่าเสียในแม่น้ำเทมส์ อากาศเป็นพิษที่สหราชอาณาจักรจนทางการได้จัดโครงการควบคุมอากาศเป็นพิษ ในประเทศญี่ปุ่นได้จัดตั้งเครื่องบรรจุก๊าซออกซิเจนไว้ให้ตำรวจในบริเวณที่มีการจราจรหนาแน่น

สำหรับในประเทศไทยปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นพิษได้ถูกนำมาพิจารณาเป็นครั้งแรกในสมัย พณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการวิจัยอันตรายจากแก๊สทอไอเสียรถยนต์หรือยานพาหนะอื่นและโรงงาน เมื่อวันที่ 11 มกราคม 2506 และได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์เรื่อยมา จนกระทั่งล่าสุดได้มีการประกาศพระราชบัญญัติกฎหมายสิ่งแวดล้อมขึ้น เมื่อ พ.ศ.2535 ซึ่งเป็นกฎหมายที่เพิ่มมาตรการในการแก้ไขสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ มีขั้นตอนและมีแหล่งงบประมาณสำหรับกองทุนสิ่งแวดล้อมซึ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามกฎหมาย โดยมีองค์กรที่รับผิดชอบคือคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ คณะกรรมการควบคุมมลพิษ ซึ่งมีปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมเป็นประธานกรรมการ (Chatchapol Songsunthornwong, 2003 : 2) นอกจากนี้แล้วยังมีหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนที่เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอีกมากมาย เพราะทุกคนได้เห็นประจักษ์แล้วว่าถ้าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ไม่ได้ ตนเองก็อยู่ไม่ได้เช่นกัน

จะเห็นได้ว่า แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ความเสียหายต่อสภาพแวดล้อมเพิ่มขึ้นมากอย่างเห็นได้ชัด ร้ายแรงและหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปฏิกริยาจึงรุนแรงและกว้างขวางซึ่งได้ก่อให้เกิดขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเวลาต่อมา ในตอนปลายศตวรรษที่ 19 แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้เกิดขึ้นในทวีปอเมริกาเหนืออย่างเข้มข้นและกว้างขวาง เพราะผลจากการทำลายฝูงควายป่าที่ทุ่งหญ้าอเมริกัน การทำลายป่าไม้ การเผาป่า ผลกระทบครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดความแห้งแล้ง พายุฝุ่น เป็นต้น ประชาชนเริ่มตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรเหล่านี้ จึงเกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อปกป้องสภาพแวดล้อม จนเกิดคำว่า อนุรักษ์ (Conservation) ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดจากปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในสรรพสิ่ง กล่าวคือ พระพุทธเจ้าผู้ก่อตั้งพุทธศาสนาได้ตรัสรู้ริยสัจ 4 อันเป็นความจริงอันประเสริฐ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค การรู้หลักความจริงทั้ง 4 นี้ มีความหมายครอบคลุมถึงการรู้เรื่องโลกและจักรวาลตลอดทั้งกฎธรรมชาติของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยการอาศัยกัน เกี่ยวสัมพันธ์กันตลอด ไม่มีสิ่งใดที่จะอยู่ได้อย่างอิสระหรือเป็นใหญ่เฉพาะตน ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม จึงกล่าวได้ว่า พุทธศาสนามองสรรพสิ่งว่าเป็นอยู่หรือมีอยู่ด้วยการพึ่งพา นั่นคือทัศนะของพุทธศาสนาที่มองสิ่งแวดล้อมด้วยความเป็นเหตุปัจจัย ดังกฎอิทัปปัจจยตาที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป” (Thai Tipitaka 16/21) การมองสรรพสิ่งด้วยท่าทีที่ต้องพึ่งพากันอย่างนี้จึงนำไปสู่ความเป็นจริยธรรมสากล ทำให้พุทธศาสนามีหลักพระธรรมวินัยที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักพระวินัยตั้งอยู่บนรากฐานของความถูกต้อง (ธรรม) เช่น สิกขาบทที่ห้ามภิกษุไม่ให้ทำลายชีวิตพืชและสัตว์ ไม่ให้ทิ้งเศษอาหารหรือของบูดเน่าลงในแม่น้ำ เป็นต้น ก็เพราะว่าชีวิตทุกชีวิตต่างก็มีคุณค่าในการดำรงอยู่ เมื่อทำลายป่าไม้ แม่น้ำและพืชพันธุ์ ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นก็เกิดแก่ทั้งสองฝ่ายคือทั้งฝ่ายผู้ที่ทำลายและผู้ที่ถูกทำลาย

ทัศนะของพุทธศาสนาที่มองสรรพสิ่งมีลักษณะ 2 อย่างคือ มองลักษณะทางกายภาพ และมองลักษณะทางจิตภาพ การมองทางด้านกายภาพนั้น เป็นการมองลักษณะการเกิดขึ้นตั้งอยู่ของระบบจักรวาลที่มนุษย์ควรรู้เท่าทันและอยู่อาศัยเพื่อดำรงชีวิตและเผ่าพันธุ์ การมองทางด้านจิตภาพเป็นการมองด้านในคือสภาพจิตใจของมนุษย์ที่จะต้องดำรงตนอย่างพอเหมาะพอดีกับธรรมชาติภายนอก ไม่ให้ความโลภโกรธหลงครอบงำจนไปทำลายในด้านกายภาพหรือสิ่งแวดล้อม ลักษณะเช่นนี้ดำเนินไปอย่างสอดคล้องประสานกัน โดยมนุษย์ต้องเรียนรู้และมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งด้วยความรู้ที่เท่าทัน เพื่อไม่ให้จิตใจหวั่นไหวไปตามกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงจนก่อให้เกิดทุกข์อันเกิดจากการดิ้นรนเพื่อไม่ให้ตนเสื่อมสลายไป จนเป็นเหตุให้เบียดเบียนและทำลายคนอื่น ดังนั้นทัศนะของพุทธศาสนาจึงเน้นให้มนุษย์อยู่กับโลกอย่างพึ่งพา ไม่สนับสนุนการเอาชนะธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือเอาชนะโลกด้วยการทำลาย

หลักธรรมในพุทธศาสนาได้สร้างระบบจริยธรรมตั้งแต่พื้นฐานจนถึงโลกุตระธรรม ทำให้มนุษย์มองสิ่งแวดลอม มองสรรพสัตว์ว่าเป็นเหมือนเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ทำให้มนุษย์มองเห็นคุณค่าของชีวิตทุกชีวิต พุทธบริษัทถือเป็นหลักร่วมกันว่าตนเองอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ คนอื่นก็ฉันนั้นเหมือนกัน (Thai Tipitaka 19/1003) และบทแผ่เมตตาแก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อทุกข์เกิดแก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมด อย่ามีเวร อย่าอาฆาตจองเวรกัน อย่ามีทุกข์กายทุกข์ใจ จงเป็นสุขๆ เกิด” (Thai Tipitaka 1/255/339) ถ้ามนุษย์ปฏิบัติได้ตามนี้ย่อมนำความสงบสุขมาสู่ตนและสังคม หากปฏิบัติไม่ได้ย่อมได้รับโทษทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ภิกษุในพุทธศาสนาฆ่าสัตว์ย่อมได้รับโทษทางพระวินัยคือต้องอาบัติ และถูกประชาชนตาดูหมิ่น ทั้งจิตใจของภิกษุย่อมฟุ้งซ่านไม่เป็นสมาธิ

เมื่อกล่าวถึงพระพุทธรูปศาสนากับสิ่งแวดลอม พุทธศาสนาได้สร้างระบบจริยธรรมตั้งแต่พื้นฐานจนถึงโลกุตระธรรม ทำให้มนุษย์มองสิ่งแวดลอม มองสรรพสัตว์ว่าเป็นเหมือนเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ทำให้มนุษย์มองเห็นคุณค่าของชีวิตทุกชีวิต ทัศนะของพุทธศาสนาจึงเน้นให้มนุษย์อยู่กับโลกอย่างพึงพา ไม่สนับสนุนการเอาชนะธรรมชาติดั้งเดิมและสิ่งแวดลอมหรือเอาชนะโลกด้วยการทำลาย

หลักพุทธธรรมสำหรับอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความถูกต้อง และมุ่งประโยชน์ของชาวโลกเป็นสำคัญ โดยมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่พึงปฏิบัติ หรือพึงจรรยาบรรณ ความเชื่อเรื่องกรรมและเมตตาดังนี้

1. อิทัปปัจจยตากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

อิทัปปัจจยตา หรือพึงจรรยาบรรณเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ ที่ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาล พระพุทธองค์ทรงค้นพบกฎธรรมชาตินี้แล้วจึงได้นำมาประกาศให้ชาวโลกได้รู้ตามเมื่อบุคคลรู้และเข้าใจพึงจรรยาบรรณที่เท่ากับเห็นธรรมอันประเสริฐทีเดียว ดังพระพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นพึงจรรยาบรรณ” (Thai Tipitaka 12/306/270) หลักพึงจรรยาบรรณถือว่าเป็นหลักธรรมที่โดดเด่นในพุทธศาสนาเพราะเป็นการประกาศทางสายกลางที่ไม่เข้าไกลัคนัตถิภาวะและอติถิภาวะ มุ่งแสดงกฎธรรมชาติที่เป็นสากล แสดง

สภาวะธรรมล้วน ๆ เกิดขึ้นและดับไปอยู่ตลอดเวลา ไม่มีสิ่งที่เป็นมูลการณ์ (The First Cause) ดังนั้น อิทัปปัจจยตาจึงสามารถมองได้หลายด้าน ดังนี้

1) อิทัปปัจจยตา เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นกฎธรรมชาติอันเป็นกฎสากล

อิทัปปัจจยตาทือว่าเป็นกฎธรรมชาติและกฎสากล ก็เพราะกล่าวถึงสภาวะธรรมล้วน ๆ ด้วยการแสดงหลักแห่งการพึ่งพา คือ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป (Thai Tipitaka 16/21)

หลักการนี้เป็นการแสดงให้เห็นกฎธรรมชาติอย่างกว้างและครอบคลุมทุกสิ่ง เมื่อจะนำมาประยุกต์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงอาจทำได้ดังนี้

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

ประโยคนี้นี้เราสามารถสร้างจิตสำนึกทางด้านบวกโดยการเน้นความอยู่รอดของสภาพแวดล้อม เมื่อสิ่งแวดล้อมมี สัตว์ป่าทุกประเภทมี ป่าไม้อันอุดม มีแม่น้ำลำคลองอากาศที่บริสุทธิ์มี ระบบนิเวศวิทยา ความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ความสมดุลทางธรรมชาติจึงมี เมื่อความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติเกิดขึ้น สิ่งต่าง ๆ ย่อมเกิดตามมา แหล่งอาหารของคนและสัตว์เกิดขึ้นอย่างเพียงพอ สัตว์ป่ามีการขยายพันธุ์อย่างสมดุล ป่าไม้ช่วยป้องกันการไหลบ่าของน้ำ ช่วยดูดซับน้ำให้เกิดความชุ่มชื้นแก่ผิวดิน เป็นต้น

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป

ประโยคนี้นี้เป็นการชี้ให้เห็นโทษของการทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติว่า เมื่อสิ่งแวดล้อมไม่มี ระบบนิเวศวิทยาถูกทำลาย สัตว์ป่า ป่าไม้ ต้นน้ำลำธารถูกทำลายไม่มีเหลือชีวิตของมนุษย์ก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ เพราะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอยู่ไม่ได้ สลายไป ชีวิตของมนุษย์ก็ต้องดับไปด้วยเพราะเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม

2) อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นธรรมทางสายกลาง

อิทัปปัจจยตาทือว่าเป็นธรรมทางสายกลางเพราะแสดงความจริงที่ไม่เอียงไปข้างอัตถิภาวะคือลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่จริง (Extremism) หรือนัตถิภาวะคือลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่จริง (Nihilism) หรือไม่เอียงไปข้างสัสสตทิฐิและอุจเฉททิฐิ ปฏิเสธสมุปบาทแสดงความจริงของธรรมชาติว่า สิ่งทั้งหลายมีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริงหรือไม่มีอยู่จริง ยืนยันหรือขาดสูญ เมื่อเข้าใจหลักธรรมทางสายกลางอย่างถูกต้องก็สามารถเข้าใจหลักอนัตตาทิฐิอย่างไม่ผิดพลาด ความสัมพันธ์ที่เห็นได้ชัดเจนคือองค์ประกอบแห่งธรรมทั้ง 12 อย่าง ที่สะท้อนให้

มองเห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และเสื่อมไป ล้วนต้องอาศัยปัจจัยซึ่งกันและกัน อันมีความหมายครอบคลุมถึงสิ่งแวดล้อมที่ต้องดำรงอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับสิ่งอื่นด้วย

ขบวนการเกิดทุกข์หรือปัญหา ตามแนวปฏิจจนสมุปบา

อวิชชา - สังขาร - วิญญาณ - นามรูป - สฬายตนะ - ผัสสะ - เวทนา - ตัณหา - อุปาทาน - ภพ -ชาติ - ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส = ทุกข์

กระบวนการที่ก่อให้เกิดปัญหานั้นเริ่มต้นที่อวิชชาคือความไม่รู้ปัญหา ไม่รู้สาเหตุของปัญหา การแก้ปัญหา และวิธีการแก้ปัญหานั้นๆ เมื่อความไม่รู้เกิดขึ้นจึงทำให้มนุษย์เกิดความคิดปรุงแต่งไปตามพื้นเพนิสัยของตนโดยมีอวิชชาประกอบ จนจบลงที่ตัวทุกข์หรือปัญหา

ขบวนการนำไปสู่ความดับทุกข์หรือหมดปัญหา ตามแนวปฏิจจนสมุปบา

ทุกข์ - สัทธา - ปราโมทย์ - ปีติ - ปัสสัทธิ - สุข - สมาธิ - ยถาภูตญาณทัสสนะ - นิพพิทา - วิราคะ - วิมุตติ - ขยญาณ - นิพพาน (Thai Tipitaka 16/23/29-31.)

เมื่อมนุษย์ถูกทุกข์บีบคั้น ถูกปัญหาต่าง ๆ กลุ้มรุม จึงมีความคิดที่อยากจะพ้นจากทุกข์นั้นและหาทางไปให้ไกลทุกข์ หรือวิธีการต่าง ๆ ที่ทุกข์ไม่สามารถเกิดขึ้นอีก มนุษย์จึงต้องแสวงหาศาสนาหรือนักปราชญ์ผู้รู้ จึงเกิดศรัทธาขึ้นในองค์ศาสนานั้นเป็นเบื้องต้น เมื่อมีศรัทธา ความปราโมทย์ (ความบันเทิงใจ) ก็เกิดตามมา จากนั้นปีติ(ความอิ่มใจ) ก็เกิดขึ้น เมื่อความอิ่มใจเกิดขึ้น ปัสสัทธิ(ความสงบระงับ) ก็เกิดตามมา จากนั้นก็เกิดความสุข เมื่อสุขเกิดขึ้น สมาธิคือความแน่วแน่แห่งจิตก็เกิดขึ้น เมื่อสมาธิเกิด ยถาภูตญาณทัสสนะ(ความเห็นด้วยญาณตามความเป็นจริง) ก็เกิด เมื่อความรู้ขั้นนี้เกิดขึ้นทำให้มองเห็นสาเหตุของปัญหา จึงเกิดนิพพิทา คือความเบื่อหน่าย เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายจิตก็คลายความกำหนัดนั้นคือเกิดวิราคะ เมื่อคลายกำหนัดจิตจึงหลุดพ้น เกิดขยญาณคือความรู้ขั้นดับทุกข์หรือแก้ปัญหามวลได้ จึงเป็นภาวะเย็นคือถึงนิพพาน

เมื่อมองสภาพปัญหาปัจจุบัน ปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นจึงเท่ากับเกิดทุกข์ เมื่อทุกข์หรือปัญหาเกิดขึ้น จึงนำไปสู่การแสวงหาทฤษฎีหรือหลักในการแก้ปัญหาจากผู้เชี่ยวชาญ หรือเป็นการระดมมันสมองของนักวิชาการและนักอนุรักษ์ธรรมชาติทั้งหลาย จนกระทั่งทุกฝ่ายได้ข้อสรุปว่าปัญหานั้นเกิดมาจากมนุษย์นั่นเอง เพราะมนุษย์มุ่งเอาชนะธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจนเกินพอดีเกินความจำเป็นจนเกิดปัญหาขึ้น ดังนั้นทุก

ฝ่ายจึงพยายามทำทุกวิถีทางที่จะรักษาสิ่งแวดล้อมที่สูญเสียไปให้กลับคืนมา โดยการใช้มาตรการทางกฎหมายบ้าง กระตุ้นจิตสำนึกด้วยหลักธรรมทางศาสนาบ้าง แต่ก็ยังนับว่าได้ผลน้อย เพราะยังมีมนุษย์ที่ขาดความรู้ความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างเฝ้าระวัง แม้ว่าจะไม่สามารถคงสภาพเดิมของสิ่งแวดล้อมไว้ได้ก็ยิ่งดีกว่าการไม่คิดที่จะอนุรักษ์เสียเลย

คุณค่าของอิทัปปัจจยตาต่อสิ่งแวดล้อม

อิทัปปัจจยตาเป็นหลักธรรมที่มีประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อม ดังนี้

(1) การเกิดความเข้าใจและการปรับตัวในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

เมื่อมนุษย์เข้าใจกฎธรรมชาติที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และสลายไปด้วยความอาศัยกันเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกัน มีความสัมพันธ์กันในลักษณะเป็นลูกโซ่ ทุกสิ่งทุกอย่างมีลักษณะสัมพันธ์และมีเงื่อนไขต่อกัน กล่าวคือสิ่งที่เกิดขึ้นใดๆ ย่อมถูกกำหนดโดยสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงหรือมีลักษณะเป็นภาวะ(กำลังกลายเป็น) โลกทั้งโลกอยู่ในภาวะกระแสสลับต่อกันในรูปของกระบวนการเคลื่อนไหวอย่างไม่หยุดนิ่ง เมื่อทุกสิ่งต้องอาศัยกันในลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพราะมาสำนึกว่าหากสิ่งแวดล้อมถูกทำลายไปก็เท่ากับได้ทำลายชีวิตของมนุษย์ไปด้วย เพราะเราไม่สามารถมีชีวิตอยู่โดยไม่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่ก็ตาม เมื่อสิ่งแวดล้อมอยู่ได้เราและเพื่อนมนุษย์รวมทั้งสรรพสัตว์ก็สามารถดำรงอยู่ได้

(2) เกิดแนวคิดในการอยู่ร่วมกัน ไม่แบ่งแยกไม่เอาชนะ

ถ้ามนุษย์เข้าใจกฎอิทัปปัจจยตาอย่างดีแล้วจะทำให้มนุษย์ละอัตตาคือความยึดมั่นว่ามีตัวตน ตนเท่านั้นเป็นใหญ่ มนุษย์เท่านั้นครองโลกสัตว์อื่นเป็นผู้ด้อยทั้งนั้น ความคิดความยึดมั่นเหล่านี้จะหายไปได้อย่างแท้จริง เมื่อละอัตตาได้ จะมองเห็นว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ถ้าธรรมชาติถูกทำลายก็เท่ากับทำลายตนเองไปด้วย จึงถือว่าหลักธรรมนี้ช่วยสร้างความเข้าใจอันดีต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้มนุษย์รู้สาเหตุของปัญหา รู้วิธีแก้ปัญหาด้วยปัญญา เมื่อคุณธรรมข้อนี้มีมากในมวลมนุษย์ ก็เชื่อว่าลมหายใจของสิ่งแวดล้อมย่อมได้รับการเยียวยาและคืนชีพกลับมา มีประโยชน์ต่อมนุษย์และสรรพสัตว์อีกครั้ง

กรรมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

กรรม ในที่นี้ต้องการเน้นที่ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวพุทธมานาน ไม่ว่าจะเป็นชาวพุทธประเทศใดก็ตามล้วนเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมทั้งสิ้น โดยเฉพาะชาวพุทธในประเทศไทย ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมนี้ได้สะท้อนออกมาหลายด้าน เช่น จิตกรรมฝาผนัง ปฐมกรรม สุภาษิตคำพังเพย ที่แสดงเรื่องนรกและสวรรค์สำหรับคนทำดีและทำชั่วต้องไปเกิด ณ สถานที่นั้นตามผลแห่งกรรมที่ตนกระทำ วรรณกรรมของไทย เช่น ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เช่น การทำบุญตามประเพณี 12 เดือน มีทำบุญขึ้นปีใหม่ บุญเข้าพรรษา ออกพรรษา เป็นต้น ภาพสะท้อนเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวพุทธอย่างมากมาย

ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมมีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหลายอย่าง เช่น

1) การสวดเคราะห์ในประเพณีลอยกระทง (ผศ.สุเมธ เมธาวิทยกุล, 2532) นอกจากชาวพุทธจะทำพิธีลอยกระทงเพื่อบูชารอยพระบาทแล้ว กิจกรรมอย่างหนึ่งที่ชาวพุทธทำคือการสวดเคราะห์ขอขมาโทษต่อแม่น้ำที่ตนเองทำความสกปรกลงในแม่น้ำ และเพื่อบูชาพระคุณของแม่น้ำที่ช่วยในการดำเนินชีวิตมีการทำเกษตรกรรม เป็นต้น เพราะถ้าไม่ทำการอย่างนั้นก็เกรงว่าจะได้รับบาปกรรม กิจกรรมที่เนื่องอยู่กับประเพณีนี้อีกอย่างหนึ่งคือการปล่อยนกปล่อยปลา จึงถือว่าประเพณีนี้ได้ช่วยอนุรักษ์แม่น้ำลำคลอง ช่วยอนุรักษ์สัตว์บกและสัตว์น้ำทางอ้อม เป็นการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อแม่น้ำอันถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของคนและสัตว์ ทั้งเป็นการปลูกฝังจริยธรรมขึ้นพื้นฐานคือความกตัญญูรู้คุณ การมองเห็นคุณค่าของชีวิตที่เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ในสังสารวัฏ ถ้ามีการประยุกต์ประเพณีเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างเอาจริงและมีเนื้อหาครอบคลุมชีวิตของสัตว์ทุกประเภทแล้ว ก็เชื่อว่าลมหายใจของสิ่งแวดล้อมคงยืดเวลาและมีประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติไปอีกนาน

2) ทำให้เกิดประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย การขนทรายเข้าวัด ส่วนมากประเพณีนี้จะเนื่องอยู่กับวันสงกรานต์ Sumeth Methawittayakul (1989) ชาวพุทธเชื่อว่าการที่ตนเดินเข้าไปในวัดและเดินออกจากวัดแต่ละครั้งได้นำดินออกมาด้วยจึงคิดจะนำดินเข้าวัดเพื่อเป็นการรับผิชอบในสิ่งที่ทำ อีกอย่างหนึ่งเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าในฐานะที่พระองค์ตรัสรู้ที่อุรุเวลาอันเป็นหาดทราย ในการก่อพระเจดีย์ทรายนั้นจะต้องเอาทรายที่บริสุทธิ์และสะอาด จึง

จะเป็นการบูชาที่มีอันสงสมาก ถือได้ว่าประเพณีนี้ช่วยอนุรักษ์ดินโดยอ้อม เพราะอย่างน้อยคนก็ยังเห็นความสำคัญของดินอยู่บ้าง

คุณค่าของกฎแห่งกรรมต่อสิ่งแวดล้อม

กฎแห่งกรรมมีประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อมคือ

(1) คุณค่าโดยตรง คือ เมื่อมนุษย์เชื่อกฎแห่งกรรมย่อมทำให้มนุษย์ไม่กล้าเบียดเบียนชีวิตคนและสัตว์ ไม่กล้าทำลายชีวิตคนอื่น เพราะตระหนักดีว่าเมื่อตนทำชีวิตเขาให้ตกว้างไป ในอนาคตตนเองก็จะถูกทำเช่นนั้นเหมือนกัน เมื่อไม่ทำลายชีวิตของคนอื่น ก็พื้นฐานทำให้มองครอบคลุมถึงสถานที่อยู่ของเขา มีสิ่งแวดล้อมที่เขาอาศัย เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ ภูเขา เป็นต้น ของคนและสัตว์เหล่านั้น จึงเป็นเหตุทำให้มนุษย์ไม่ทำลายที่อาศัยของเขา

(2) คุณค่าโดยอ้อม คือ เมื่อมนุษย์เชื่อกฎแห่งกรรม มนุษย์ในสังคมย่อมมีกิจกรรมและประเพณีต่างๆ ร่วมกัน ทำให้เกิดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยอ้อม เช่น ประเพณีลอยกระทง ต้องรักษาน้ำให้สะอาด ไม่ทำให้น้ำสกปรก และ ประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย โดยมีความเชื่อว่าเมื่อชาวพุทธเข้าไปวัดวาอารามย่อมเหยียบดินออกไปนอกวัดบ้าง อาจทำให้ดินต่ำ ดังนั้น จึงมีประเพณีก่อพระเจดีย์ทรายเพื่อเป็นอุบายขนทรายเอาไปพูนให้พื้นดินในวัดสูงขึ้น เป็นต้น วัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้ก็กลายเป็นเกาะป้องกัน คุ่มครองผู้คนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก เป็นวัฏจักรแห่งการอนุรักษ์

เมตตากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เมตตา เป็นคุณธรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในพุทธศาสนาจัดว่าเป็นคุณธรรมระดับสากลก็ได้ เพราะสามารถปลูกฝังให้มนุษย์มีคุณธรรมข้อนี้ในจิตได้โดยไม่ถูกกั้นด้วยกำแพงทางศาสนา เมตตาเป็นธรรมกลาง ๆ กลางทั้งในแง่ผู้ควรมีเมตตาและในแง่ผู้ควรได้รับเมตตา ควรมีทั้งผู้น้อยและผู้ใหญ่ เมตตา หมายถึงไมตรี ความรัก ความปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกัน ความใส่ใจหรือต้องการสร้างเสริมประโยชน์สุขแก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความมีเมตตาเป็นพื้นฐานประจำจิต เราจะเห็นพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ในชาติกและสมัยที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วพระองค์ก็ทรงแผ่เมตตาทั้งศัตรูและผู้เป็นที่รักเสมอกัน เช่น พระผู้มีพระภาคนั้นทรงมีพระทัยเสมอกันทั้งต่อนายขมังธนู ต่อพระเทวทัต ต่อองคุลิมาล ต่อช้างธนบาล และต่อพระราหุล ทว่าทุกคน (Thai Tipitaka 1/112.) และมีการแผ่เมตตาหลายระดับตั้งแต่ระดับเจาะจงจนถึงระดับ

ทั่วไปไม่เจาะจง เป็นการแผ่ทั่วไปให้แก่สรรพสัตว์ทั่วหน้าไม่เลือกชั้นวรรณะ เช่น สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในทุกทิศ หลักเมตตาในวิสุทธิมรรคนี้เป็นการขยายเมตตาในพระไตรปิฎกให้กว้างขวางอย่างละเอียดและเป็นรูปธรรม ในการบำเพ็ญบารมี 10 เพื่อตรัสรู้สัมโพธิญาณ สุเมธดาบสได้ตั้งใจจะบำเพ็ญเมตตาบารมี ให้เต็มเปี่ยมตามพระโอวาทของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า ดังข้อความว่า สุเมธบัณฑิต นับจำเดิมแต่นี้ไปท่านพึงบำเพ็ญเมตตาบารมีให้เต็มเปี่ยม ในสิ่งที่เป็ประโยชน์เกื้อกูลและมีใช้ประโยชน์เกื้อกูลพึงมีจิตเป็นอย่างเดียวกัน เหมือนอย่างว่าธรรมดาว่า น้ำย่อมกระทำให้เย็นแผ่ซ่านไปเช่นเดียวกัน ทั้งแก่คนชั่วทั้งแก่คนดี ฉันทิ แม้ท่านเมื่อเป็นผู้มีน้ำใจเป็นอันเดียวกัน ด้วยเมตตาจิตในสัตว์ทั้งปวงจักเป็นพระพุทเจ้าได้ (Thai Tipitaka 1/38) ข้อความที่น่าสนใจยิ่งคือข้อความที่ว่า “ธรรมดาว่า น้ำย่อมทำให้ความเย็นแผ่ซ่านไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งแก่คนชั่วและคนดี ฉันทิ แม้ท่านเมื่อเป็นผู้มีน้ำใจเป็นอันเดียวกัน ด้วยเมตตาจิตในสัตว์ทั้งปวงจักเป็นพระพุทเจ้าได้” ข้อความนี้จะแสดงให้เห็นชัดว่า เมตตาเปรียบเสมือนน้ำเย็นที่จะขจัดจิตใจของผู้คนทั้งหลายให้เย็นสงบทั้งผู้ที่เป็ใหญ่และผู้น้อย พระคุณ อันเป็นการสร้างระบบจริยธรรมในครอบครัวเพื่อเป็นรากฐานที่ดีแก่สังคมต่อไป

เมตตา นอกจากจะเป็นคุณธรรมสำหรับทุกคนแล้ว ยังเป็นคุณธรรมช่วยลดความขัดแย้งและเป็นคุณธรรมสำหรับอยู่ร่วมกันทั้งพระบ้านและพระป่า โดยเฉพาะพระภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมอยู่ในป่ายังมีความจำเป็นในการใช้คุณธรรมข้อนี้ เช่น ภิกษุกลุ่มหนึ่งได้เข้าป่าเพื่อทำความเพียร พวกเขาได้สถานที่พักในป่าโดยการตัดต้นไม้มาทำที่พัก บังเอิญป่านั้นมีเทวดาอาศัยอยู่ เทวดาได้รับความลำบากจากการกระทำของพวกภิกษุจึงได้เที่ยวหลอกพวกภิกษุด้วยการทำร่างกายบูดเน่า เป็นฝีหัวขาด เป็นต้น พวกภิกษุไม่ได้รับความสบายใจในการปฏิบัติธรรม บางรูปได้เจ็บป่วย จนในที่สุดต้องเข้าเฝ้าพระพุทเจ้า พระองค์ได้มอบหลักในการอยู่ป่าแก่ภิกษุเหล่านั้นคือตรัสให้ภิกษุเหล่านั้นประกอบด้วยเมตตาจิตในสรรพสัตว์ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกลับไปสถานที่เดิมโดยปฏิบัติตามพระดำรัสของพระพุทเจ้า เทวดาทั้งหลายต่างก็รักใคร่ไม่ทำร้าย ในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพานตามความสามารถของแต่ละรูป

คุณค่าของเมตตาต่อสิ่งแวดล้อม

เมตตา มีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ 1) เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่แม้แต่พระพุทเจ้าก็ทรงมีประจำพระทัยของพระองค์เสมอและแผ่ไปเพื่อให้สรรพสัตว์ได้รับความสุขถ้วนหน้า เป็นคุณธรรมสำหรับทุกคนทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อยพึง

บาเพ็ญให้มีในจิต เมื่อบุคคลมีเมตตาเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานประจักษ์แล้วก็นำไปสู่การกระทำที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายที่เกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน มีการให้ทานแบ่งปันสิ่งของ การให้อภัยทาน การให้ธรรมเป็นทาน การพูดจาอ่อนหวานสมานมิตร การกระทำประโยชน์สุขแก่เขา โดยการไม่เบียดเบียนชีวิต เป็นต้น

2) เป็นคุณธรรมที่ช่วยผลักดันไปสู่ภาคปฏิบัติการ กล่าวคือเมื่อนุรักษ์รักใคร่สงสารกันแล้วก็จะหาทางป้องกันช่วยเหลือ เช่น ถ้าเป็นระดับประเทศก็มีการออกกฎหมายช่วยคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน การออกกฎหมายป้องกันการทำลายชีวิตสัตว์ป่า เช่น ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายป่าไผ่ให้เป็นวัดในพุทธศาสนาและเป็นเขตอนุรักษกรรมกรอกและสัตว์ป่านานาชนิดเหล่านี้อย่างดี ป่าอสิปตมฤคทายวันก็เป็นเขตอนุรักษสัตว์ป่าที่ใหญ่ที่สุดในพาราณสี โดยพระเจ้าพาราณสีทรงมีเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลายที่จะต้องถูกล่า พระองค์จึงประกาศให้เป็นเขตอนุรักษและทรงอนุญาตให้สัตว์ทั้งหลายมาอยู่อย่างปลอดภัย จะเห็นได้ว่านี่เป็นผลมาจากความมีเมตตาจนก่อให้เกิดกระบวนการอนุรักษดังกล่าว

เมื่อกล่าวโดยสรุป หลักพุทธธรรมสำหรับอนุรักษสิ่งแวดล้อม อิทัปปัจจยตาหรืออุปถัมภ์สมุปปาตเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ ที่ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาล เป็นหลักหลักแห่งการพึ่งพา คือ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งจึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป ความเชื่อกฎแห่งกรรมย่อมทำให้มนุษย์ไม่กล้าเบียดเบียนชีวิตคนและสัตว์ ไม่กล้าทำลายชีวิตคนอื่น เพราะตระหนักดีว่าเมื่อตนทำชีวิตเขาให้ตรึงไป ในอนาคตตนเองก็จะถูกทำเช่นนั้นเหมือนกัน เมื่อไม่ทำลายชีวิตของคนอื่น ก็พื้นฐานทำให้มองครอบคลุมถึงสถานที่อยู่ของเขา มีสิ่งแวดล้อมที่เขาอาศัย เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ ภูเขา เป็นต้น ของคนและสัตว์เหล่านั้น จึงเป็นเหตุทำให้มนุษย์ไม่ทำลายที่อาศัยของเขา เมื่อเกิดจิตเมตตาจึงประกาศให้เป็นเขตอนุรักษและอนุญาตให้สัตว์ทั้งหลายมาอยู่อย่างปลอดภัย จะเห็นได้ว่านี่เป็นผลมาจากความมีเมตตาจนก่อให้เกิดกระบวนการอนุรักษดังกล่าว

สรุป

จากที่ผู้เขียนได้เขียนบทความเกี่ยวกับการอนุรักษสิ่งแวดล้อมวิธีพุทธ จึงสรุปได้ว่าสิ่งแวดล้อม (Environment) หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบ ๆ ตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งมีทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ

อากาศ ต้นไม้ แร่ธาตุต่าง ๆ ฯลฯ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น บ้านเรือน วัดวาอาราม ศิลปวัฒนธรรมและสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ฯลฯ ดังนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิดนับตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยปัจจุบัน โดยแนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ความเสียหายต่อสภาพแวดล้อมเพิ่มขึ้นมากอย่างเห็นได้ชัด ร้ายแรงและหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปฏิกริยาจึงรุนแรงและกว้างขวางซึ่งได้ก่อให้เกิดขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเวลาต่อมา ในตอนปลายศตวรรษที่ 19 แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้เกิดขึ้นในทวีปอเมริกาเหนืออย่างเข้มข้นและกว้างขวาง เพราะผลจากการทำลายฝูงควายป่าที่ทุ่งหญ้าอเมริกัน การทำลายป่าไม้ การเผาป่า ผลกระทบครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดความแห้งแล้ง พายุฝุ่น เป็นต้น ประชาชนเริ่มตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรเหล่านี้ จึงเกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อปกป้องสภาพแวดล้อม คำว่า อนุรักษ์ (Conservation)

สำหรับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมวิธีพุทธนั้น หมายถึง การรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนาได้สร้างระบบจริยธรรมตั้งแต่พื้นฐานจนถึงโลกุตระธรรม ทำให้มนุษย์มองสิ่งแวดล้อม มองสรรพสัตว์ว่าเป็นเหมือนเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ทำให้มนุษย์มองเห็นคุณค่าของชีวิตทุกชีวิต ทัศนะของพุทธศาสนาจึงเน้นให้มนุษย์อยู่กับโลกอย่างพึงพา ไม่สนับสนุนการเอาชนะธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือเอาชนะโลกด้วยการทำลาย ซึ่งหลักพุทธธรรมสำหรับอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มีดังนี้ 1. อิทัปปัจจยตาเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และสลายไปโดยความอาศัยกันเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกัน มีความสัมพันธ์กันในลักษณะเป็นลูกโซ่ ทุกสิ่งทุกอย่างมีลักษณะสัมพันธ์และมีเงื่อนไขต่อกัน โลกทั้งโลกอยู่ในภาวะกระแสน้ำสลับต่อกันในรูปของกระบวนการเคลื่อนไหวอย่างไม่หยุดนิ่ง เมื่อทุกสิ่งต้องอาศัยกันในลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คุณค่าของอิทัปปัจจยตาต่อสิ่งแวดล้อม คือ 1) การเกิดความเข้าใจและการปรับตัวในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม 2) เกิดแนวคิดในการอยู่ร่วมกัน ไม่แบ่งแยกไม่เอาชนะ 2. กรรม เป็นหลักความเชื่อในพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของชาวพุทธเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการได้รับผลของกรรมซึ่งมีประเภทต่าง ๆ จนทำให้คิดอุบายเพื่อบรรเทาชดใช้กรรมชั่วหรือวิธีการที่จะลดกรรมหนักให้เป็นเบา ด้วยการขอขมาโทษหรือสารภาพความผิดของตนต่อสิ่งนั้น ๆ จนเกิดมีกิจกรรมร่วมแผ่อยู่ในประเพณีต่างๆ มีประเพณีลอยกระทง ประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย การบวชต้นไม้ เป็นต้น และมีการปล่อยนกปล่อยปลาในเทศกาล

ต่าง ๆ ซึ่งเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คุณค่าของกฎแห่งกรรมต่อสิ่งแวดล้อม คือ 1) คุณค่าโดยตรง คือ เมื่อมนุษย์เชื่อกฎแห่งกรรมยอมทำให้มนุษย์ไม่กล้าเบียดเบียนชีวิตคนและสัตว์ 2) คุณค่าโดยอ้อม คือ เมื่อมนุษย์เชื่อกฎแห่งกรรม มนุษย์ในสังคมย่อมมีกิจกรรมและประเพณีต่างๆ ร่วมกัน 3. เมตตา เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับกฎแห่งกรรม เพราะถ้ามนุษย์ปราศจากเมตตาจิต ก็ไม่สามารถให้อภัยชีวิตคนและสัตว์อื่นได้ ด้วยจิตเมตตาจึงก่อให้เกิดการอนุรักษ์เพื่อรักษาพันธุ์สิ่งแวดล้อมเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยของคนและสัตว์ทั้งหลายสืบไป คุณค่าของเมตตาต่อสิ่งแวดล้อม คือ การให้ทาน แบ่งปันสิ่งของ การให้อภัยทาน การกระทำความประโยชน์สุขแก่เขา โดยการไม่เบียดเบียนชีวิต เป็นต้น

References

- Chatchapol Songsunthornwong. (2 0 0 3). Royal forest department. *Online*. Retrieved February 3, 2019. from: <http://www.forest.go.th>.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1 9 9 6). *Thai Tipitaka Version of Mahachulalongkorn Ratchawithayalai Queen Sirikit Memorial*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Somporn Thepsithar. (1994). *Religion and environment. In the environment: impact on Thai society*. Academic meeting of the Royal Institute On the occasion of the founding day Royal Academy, 60th Anniversary.
- Sumeth Methawittayakul. (1989). *Sangkon Ritual*. (1st ed.) . Bangkok : Odean Store.